

Veres András*

„MERRE IS?”

– Kálmán C. György vázlatos pályaképe –

A hetyke, hányaveti címet – „Merre is?” – Kálmán C. György adta annak a hozzájárulásának, amely a Debreceni Irodalmi Napokon hangzott el 1995 novemberében, a *Merre tart az irodalomtudomány?* címmel megrendezett tanácskozáson.¹ E cím akár jelképesnek is tekinthető, minthogy a szerző egész irodalomelméleti munkásságát az jellemzi, hogy a lehető legnagyobb figyelemmel kísérte az irodalomtudomány nemzetközi fejleményeit és közvetíteni-honosítani próbálta ezeket, de semmiképp sem valamifajta csodaszerként, hanem továbbgondolásra és vitára érdemes kihívásként. Más szóval a magyar irodalomtudomány nagykorúvá válását igyekezett tőle telhetően elősegíteni.

Írásomban megkíséreltem nagy vonalakban felvázolni barátom és kollégám, a váratlanul, fiatalon elhunyt Kálmán C. György (1954–2021) pályaképét. Csaknem kizárólag a tudományos igényű szövegeivel, pontosabban a magyar nyelvű, kötetként vagy kötetben publikált munkáival foglalkozom. Még túlságosan közel vagyunk halálához, így aligha tehetünk többet életműve felmérésében, mint az első lépéseket. Nem vállalkozhatom sem teljességre, sem aprólékos elemzésre, csupán arra, hogy röviden ismertetem (ha tetszik, felidézem), hogy milyen irodalomelméleti és -történeti kérdések iránt érdeklődött, áttekintem legfontosabbnak ítélt eredményeit és ezek összefüggéseit. Előre kell bocsátanom, hogy nem tudok egészen elfogulatlan lenni, bár tudatában vagyok az ezzel járó kockázatnak.

Egyetemi diák volt, amikor megismerkedtünk. Tulajdonképpen Szegedy-Maszák Mihály tanítványa volt, én Mihályt helyettesítve vezettem azt a szemináriumot, amelynek Gyuri is hallgatója volt. Feltűnt meghökkentő, némelykor kifejezetten polgárpukkasztó ötleteivel és ítéleteivel. Nem csak arról volt szó, hogy került a kikapott utakat, rühellte a fölösleges szöszaporítást. Valamiféle anarchista vénája is lehetett a mindenkori felsőbbbséggel szemben – ez később az Akadémia „fura urai” ellen folytatott küzdelmében volt leginkább tetten érhető.

Az Irodalomtudományi Intézetben láttam viszont, ahová rövid középiskolai tanárkodás után került. Végigjárta a szokásos számléírást. Könyvtárosként kezdte, de miután felfigyeltek nyelvtudására, Sinkó Ervin kiadatlan naplójának szöveggondozásával bízták meg, és a Modern Magyar Irodalmi Osztály szocialista részlegének lett munkatársa. A sokéves munka eredményeként jelent meg *Az út: Naplók 1916–1939* című testes kötet (Akadémiai Kiadó, 1990), amelynek jegyzeteit az újvidéki Bosnyák

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének professor emeritusa.

¹ KÁLMÁN C. György, „Merre is?”, *Alföld* 47, 2. sz. (1996): 27–33.

István írta, Sinkó életének és életművének legkiválóbb ismerője, aki a közös munka során jelentős segítséget kapott az évekig Budapest és Újvidék között ingázó Gyuritól. Bosnyák a könyv 392. lapján mond köszönetet Kálmán C. Györgynek, „aki – mint írja – a könyvészeti adatok és idézetlőhelyek feltárását s az idézetek fordítását végezte, valamint bibliográfiai és egyéb hasznos kiegészítésekkel is hozzájárult filológiai munkánkhoz”.

Nemcsak azért fontos e vállalkozás Kálmán C. pályáján, mert ennek révén sajátította el a filológiai aprómunkával járó szakmai igényességet (a kötet ma is bámulatba ejtő filoszteljesítmény), hanem azért is, mert így talált rá egyik kedvelt témájára, a korai magyar avantgárd költészetre. A már Szabadkán verseskötettel jelentkező, Ady-epigonként induló Sinkó Ervin ugyanis 1918-ban, Pestre kerülve, a Kassák Lajos köréből kivált radikális szellemű költőcsoporthoz csatlakozott, melynek Komját Aladár, György Mátyás, Révai József és Lengyel József voltak a tagjai. Sinkó és újdonsült elvbarátai szívvel-lélekkel vetették bele magukat az őszirózsás forradalom, majd a kommün alatt a politikai küzdelmekbe. Mindenekelőtt az ugyancsak szabadkai György Mátyás személyisége és költészete kezdte el foglalkoztatni Gyurit, tanulmányokban dolgozta fel költészetét² és értekező prózáját,³ az *Élharcok és arcélek: A korai magyar avantgárd költészet és kánon* című könyvének is György a legalaposabban bemutatott szereplője (2008). Kálmán C. a Sinkó-kötet munkálataival egy időben jelentette meg a korai magyar avantgárd másik költőjének, Újvári Erzsinek verseit is,⁴ 2000-ben pedig antológiát állított össze *A korai avantgárd líra, 1916–1919* címmel.⁵

De magának Sinkónak a *status quo*val szembe forduló, örök ellenzéki attitűdje is megragadhatta őt. A forradalmak lelkes hívéül szegődött fiatalember ugyanis hamar elégedetlen lett a Károlyi-korszak politikai erélytelenségével, de nem értett egyet a Tanácskormány erőszakos intézkedéseivel sem. Minthogy napjainkra feledésbe merült Sinkó Ervin (1898–1967) életútja, röviden utalnék rá. Az 1945 után Jugoszláviában élő író 1918 végén a Lukács György, majd Korvin Ottó köré gyűlt ifjúkommunisták közé tartozott, 1919-ben Kecskemét katonai parancsnoka. A kommün bukása után Bécsbe emigrált, és krisztiánus folyóiratot szerkesztett. A húszas évek végén kezdte el írni (de csak 1943-ban sikerült teljesen befejeznie) fő művét, az 1918–19-es forradalmaknak emléket állító *Optimisták* című regényét, amely 1952–55-ben jelent meg Jugoszláviában és csupán 1979-ben Magyarországon. Romain Rolland tanácsára Sinkó a Szovjetunióba költözött, annak reményében, hogy ott kiadót találhat regénye

² KÁLMÁN C. György, „György Mátyás groteszk magánbeszédei”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 86, 3. sz. (1982): 330–349.

³ KÁLMÁN C. György, „György Mátyás, a kritikus”, *Literatura* 91–92, 3. sz. (1987–1988): 303–328.

⁴ ÚJVÁRI Erzs, *Csikorognak a kövek*, szerk., utószó KÁLMÁN C. György (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986).

⁵ *A korai avantgárd líra. 1916–1919: Válogatás*, vál., utószó KÁLMÁN C. György, A magyar költészet kincsestára 88 (Budapest: Unikornis Kiadó, 2000).

számára. 1935–1937 között három évet töltött Moszkvában, akkor írt naplójegyzetei alapján készült el a sztálinizmus természetét dokumentumszerű hitelességgel bemutató *Egy regény regénye* című emlékirata, amely 1961-ben jelent meg Jugoszláviában és csak 1988-ban Magyarországon. A hatvanas évek derekán a filozófia szakos hallgatók körében – így számomra is – kultikus könyvvé vált a nálunk kiadatlan, sőt tiltott két mű. *Az út: Naplók 1916–1939* című kötetnek, amely a Sinkó könyveinek alapjául szolgáló eredeti naplószövegeket teszi közzé, az a legfőbb érdekessége, hogy így összehasonlíthatóvá válnak a különféle változatok.

1990-ben jelent meg Kálmán C. első önálló könyve is (a régi *Opus* sorozat utolsó köteteként) *Az irodalom mint beszédaktus: Fejezet az irodalomelmélet történetéből*. A nyelvészet iránti érdeklődése vezette el a beszédaktus-elmülethez, amely eredetileg nyelvészeti irányzat.⁶ A beszédaktus-elmélet kutatását 1979-ben kezdte el, elsőként *Az irodalmi mű illokúciója* című tanulmányát írta meg egy kiadatlan maradt kötet számára. Ezt követte 1983-ban a *Helikon* tematikus számának összeállítása, amelynek a címe: *Beszédaktus-elmélet és irodalomelmélet*. Gyuri kezdeményezését Szili József, az Irodalomelméleti Osztály vezetője örömmel fogadta, és 1987-ben átvette őt osztályára, amely elsőrendű missziójának tekintette a Magyarországon nem ismert 20. századi elméleti iskolák megismertetését, mindenekelőtt a strukturalizmus bemutatását. E programba messzemenően beleillett a beszédaktus-elmélet, egyrészt mert bírálta a strukturalizmust, így a továbblépés lehetőségét ígérte, másrészt mert hozzájárult a választék bővítéséhez, az angolszász irodalomtudományt is bekapcsolta az addig domináló szláv és francia mellé.

Az 1990-ben megjelent beszédaktuskönyv akadémiai nívódíjban részesült, és Kálmán C. e munkája alapján elnyerte a kandidátusi fokozatot. 1992-ben a könyv rövidebb változata is megjelent a Szili József által szerkesztett kézikönyvben.⁷

A strukturalizmust – a pozitívizmus örököseként – az a törekvés jellemezte a társadalomtudományok területén, hogy a természettudományokhoz hasonlóan objektíven megragadható tapasztalati adatokból és szigorúan ellenőrizhető logikai műveletekből építse fel a tudományt. Az 1960-as években az európai és amerikai irodalomtudományban uralkodóvá vált irányzat (az orosz formalistákat követve) vizsgálódásának egyetlen valódi tárgyaként az irodalmi szöveget ismerte el. Tehát kirekesztette a szövegalkotás és -befogadás szempontját, és elvetette az érték/értékelés problémájának figyelembevételét is. Az objektivitás ígézetében kizárólag a szövetségajátosságok funkcióinak leírására vállalkozott. Úgy vélekedett, hogy magában a szövegben kimutathatók azok a formális jegyek, amelyek alapján a jelentés azono-

⁶ Itt csak utalnék rá, hogy Gyuri kifejezetten nyelvészeti tárgyú írásokat is publikált, például Nádasy Ádám, Kálmán László és Prószéky Gábor társaságában a magyar segédigék rendszeréről írt tanulmányt, amely 1989-ben az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17. kötetében jelent meg.

⁷ KÁLMÁN C. György, „A beszédaktus-elmélet és az irodalomelmélet”, in SZILI József, szerk., *A strukturalizmus után: Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben*, 199–238 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992).

sítható. A strukturalista irodalomtudományban nemigen vetődött fel az a kérdés, hogy voltaképpen mi a szöveg, annál inkább az, hogy mi az irodalmi szöveg, és hogy miben tér el a köznapitól. A szöveg kontextusáról (környezetéről) csak annyi mondanivalója volt, hogy a szöveg referenciája, denotátuma (azaz a nyelvi jel által jelölt nem szövegszerű világ).

Nem véletlen, hogy a strukturalizmus bírálata épp a kontextus értelmezése felől indult el. A beszédaktus-elmélet nyelvfilozófus képviselői (John L. Austin, John R. Searle) rámutattak, hogy a nyelvi kommunikáció nem korlátozódik a szövegre, jelentésébe belejátszik a beszédhelyzet is, az, hogy a beszélő szándéka és a befogadó értelmezése hogyan kapcsolódik össze egymással. Például vannak („performatív”) megnyilatkozások, amelyek nem írhatók le tényállásként, hanem azt jelölik, hogy a beszélő (éppen) végrehajt valamit. Tágabb értelemben minden nyelvi megnyilatkozás felfogható tettnek is (kérdezünk, parancsolunk, ígérünk stb.). A kontextus pedig nem pusztán arról szól, hogy mit jelent a szó, hanem egy bonyolult hálózat, amelybe beletartozik a szerzői szándék, a befogadói értelmezés, a történetiség (a világ, melyben élünk) és még egyéb tényezők is. Az irodalom irodalmiságát sem a szöveg formális jegyei adják, hanem a beszélő és a befogadó jelhasználata, a kettejük által követett konvenciórendszer. A beszédaktus-elmélet is nyelvészeti megközelítésként jelentkezett (akár a strukturalizmus), az irodalomelmélettel való összekapcsolása, illetve a műelemzésben való felhasználása későbbi fejlemény. Kálmán C. György könyve elsősorban az utóbbi bemutatására vállalkozott.

Részletesen kitért a vitákra és véleménykülönbségekre is. De amennyire imponáló a különféle nézőpontok leírása és ütköztetése (a rendkívül gazdag szakirodalmi seregszemléjét bajos volna itt érzékeltetni), annyira soványnak mutatkozik az irányzat haszna az irodalomtudományban.

A beszédaktus-elmélet és az irodalomtudomány összekapcsolása annak lehet példája – foglalja össze könyve végén Kálmán C. –, hogy a strukturalizmus néhány alapvető tétele hitelét veszítette [...] s az irodalomtudományi gondolkodás ezért egy olyan nem irodalomelméleti irányzathoz fordult, amely a nyelvészet területén a strukturalizmusra adott válaszként is szolgált.⁸

Igaz, nem mulasztja el hozzátenni, hogy az új látásmód kiaknázása egyelőre csak kialakulóban van. Ám a beszédaktus-elméletről később publikált szövegeiben sem számolt be újabb eredményekről; az 1992-es változat szó szerint megismétli könyvének megállapításait.⁹

Jóval később, 2021-ből visszatekintve, egy interjú során a beszédaktus-elméletről még sarkítottabban fogalmazott:

⁸ KÁLMÁN C. György, *Az irodalom mint beszédaktus: Fejezet az irodalomelmélet történetéből* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 122.

⁹ KÁLMÁN C., „A beszédaktus-elmélet...”, 237.

Az volt a legfontosabb szerepe, hogy ugyanúgy a nyelvészettől indult, mint ahogy a strukturalizmus. Éppen azért tudta meggyőzően megpiszkálni, átalakítani a strukturalizmust, mert azonos volt a tudományos háttere. [...] Ahogyan a strukturalista nyelvészet megcsinálta a strukturalista irodalomtudományt, vagy legalábbis kéz a kézben haladt vele, logikus volt, hogy a beszédaktus-elmélet nyelvésze is megteremtse a maga irodalomtudományát. Nem nagyon sikerült. Az elvek népszerűsödtek, a kommunikációra összpontosító irodalomtudomány ebből sokat merített, de nem fogalmazódott meg egy olyan irodalomtudomány, ami kifejezetten beszédaktus-elméleti. Ilyen nincs.¹⁰

Gyuri is állást foglalt a beszédaktus-elmélet egyik-másik vitakérdésében, sőt egy esetben még javaslattal is élt. Azzal az általánosnak mondható állásponttal szemben, amely a mindennapi közlésfolyamatból kiindulva próbálta meg értelmezni a jóval bonyolultabb irodalmi közlést, fölvetette, hogy miért ne lehetne fordítva eljárni: az irodalmi közlést megtenni „paradigmatikus” esetnek, és az összes többit ennek leegyszerűsített formájaként, „határesetként” vizsgálni.

Próbálkozhatnánk azzal – írja –, hogy az irodalmi közlést tekintjük a jelentésemélet kiindulópontjának és etalonjának: azt vesszük a jelentés alapjának, hogy a befogadók (hallgatók, értelmezők, olvasók) ezt létrehozzák, s minden más (így a „másik” szándéka is) ennek függvénye.¹¹

Sajnos az ötlet megmaradt – Gyuri kifejezésével élve – gondolatkísérletnek, nem próbálta meg kidolgozni, új elméletté formálni.

Ugyanakkor eltökélten kutatta azokat a megoldási javaslatokat, amelyek a beszédaktus-elmélet felvetésével összhangban – de annak horizontján túllépve – keresik a választ a kontextus mibenlétének meghatározására. Útkeresésének egyik kézenfekvő állomása volt az „értelmező közösség” koncepciója, amely Stanley Fish 1980-ban megjelent könyve nyomán lett népszerű. Gyuri már a beszédaktus-könyvében is hivatkozott Fishre, 1995-ben pedig az Irodalomelméleti Osztály tagjaival összefogva konferenciát rendezett *Az értelmező közösségek elmélete* címmel. Az előadások egy része megjelent folyóiratokban, majd összegyűjtve és kiegészítve mások tanulmányaival, valamint a szerzők egymással vitázó reflexióival, köteté állt össze.¹²

Fish amellettt tört lándzsát, hogy a jelentés nem a szöveg sajátja és nem is az egyes olvasó teremti, hanem az úgynevezett értelmező közösség, amely nemcsak az olvasás, de az írás értelmezésbeli stratégiáit is meghatározza, kijelöli ezek céljait. Tehát a

¹⁰ [TARDOS Károly], „»Megtanuljuk a mesével...«: Beszélgetés Kálmán C. György irodalomtörténeüsszel”, *Élet és Irodalom* 65, 20. sz. (2021): 7.

¹¹ KÁLMÁN C., *Az irodalom mint beszédaktus*, 124.

¹² KÁLMÁN C. György, szerk., *Az értelmező közösségek elmélete*, Opus: Irodalomelméleti tanulmányok. Új sorozat 3 (Budapest: Balassi Kiadó, 2001).

jelentés mindig társadalmi érvényű és intézményes; azonosságát és stabilitását a jelentésadó csoport (vagy csoportok) azonosságának és stabilitásának köszönheti. Nyilvánvaló, hogy Fish elképzelése harmonizál a jelentés kontextualista felfogásával. Gyuri elismerte ugyan a koncepciót bírálók érveit¹³ – vagyis azt, hogy a közösség fogalma homályos, határai nincsenek meghatározva és azt sem lehet pontosan tudni, hogy mi biztosítja a kohéziót tagjai között –, de magát a fogalmat mégis hasznosnak ítélte. Úgy vélekedett, hogy bár nincs rá egyértelmű elméleti válasz, mégis működőképes az irodalomértelmező gyakorlatban. Értelmezéseink nem lehetnek önkényesek, szükségképpen megfelelnek valamiféle rejtett vagy hallgatólagos normának.¹⁴ Az értelmező közösségek közötti határvonalat a nyelvi különbözőség és a hivatásos/laikus értelmezés szembenállása mentén húzta meg.

Egy másik dolgozatában arra kereste a választ, hogy mennyiben tekinthető egységes közösségnek az irodalomelmélet művelőinek közössége.¹⁵ Válaszát már a cím többes száma megelőlegezi. A természettudományos diskurzusra visszavezethető (illetve azt imitáló-átvevő) „univerzalitás” eszméjét igyekszik megkérdőjelezni, arra hivatkozva, hogy a nyelvhez és a kultúrához kötöttség lehetetlenné teszi kategóriáink egyetemes érvényű jelentését. Amikor a számunkra releváns kánont megpróbáljuk univerzálisnak nyilvánítani, akkor nem teszünk mást, mint hogy a lokálisat állítjuk be paradigmatis eszetnek. Valójában az irodalomtörténeti és irodalomelméleti terminusok nagy része átvétel, csakhogy az átvétel mozzanata idővel elhomályosul vagy éppen pozitív előjelet kap, mivel ennek révén válik (válhat) lehetővé a nemzeti irodalom bekapcsolása a világirodalomba. S nagy kérdés, hogy megszabadulhatunk-e az univerzalizmustól, ha ennek a bezárkózás, a provincializmus és a nacionalizmus lenne az ára. Kivált a kis népek kánonjainak pozicionálásakor vetődik fel e probléma.¹⁶ Gyuri írásában (és nem csak ebben) több a kérdőjel, mint az egyértelmű válasz.

Nem véletlenül merül fel a kánon problémája. Fish kétségbe vonta a kánon létezését, mivel azt „örök életű” vagy legalábbis rendkívül tartós alakzatként szokás felfogni, az értelmező közösség viszont (amely szerinte egyedül hivatott az értékes művek kijelölésére) és az általa működtetett (vagy a mögötte álló) intézményes-hatalmi erő csak korlátozott ideig képes hatékonyságát fenntartani. Kálmán C. úgy vélekedett, hogy a kánon jóval változékonyabb lehet, sőt egymás mellett több kánon is fennállhat. Szerinte a kánon függése valamely értelmező közösségtől, illetve korlátozott érvénye nem kérdőjelezheti meg létezését. A kánonnal kapcsolatos kutatás volt Gyuri tájékozódásának másik nagy területe.

¹³ KÁLMÁN C. György, „Mi a baj az értelmező közösségekkel?” [1996], in KÁLMÁN C., *Az értelmező közösségek elmélete*, 36–62. Mindegyik hivatkozott tanulmány után feltüntettem az első megjelenésének évszámát – V. A.

¹⁴ Uo., 57–58.

¹⁵ KÁLMÁN C. György, „Elméletalkotói közösségek” [1998], in KÁLMÁN C., *Az értelmező közösségek elmélete*, 113–128.

¹⁶ Uo., 125–126.

A *Kánon és polifónia* című tanulmányában¹⁷ vitatta azt a közkeletű felfogást is, amely szerint a kánon úgy definiálható, mint szövegek (sőt „szent” szövegek) összessége, melyeket különleges megbecsülés övez. Gyuri úgy gondolta, hogy a kánon elsősorban *langue*, azaz nyelv, tehát egyfajta szövegalkotási módként, szabályrendszerként működik, ami alapján alkotunk vagy találunk olyan szövegeket, amelyeket méltán tisztelnek és ítélnek olvasásra, hagyományozásra érdemesnek. Ha pedig így van, akkor az irodalmi rendszer részét képezik, következésképp az irodalmi élet egyáltalán nem lehet meg kánon (kánonok) nélkül.¹⁸

Ez magyarázza meg azt is, hogy újonnan keletkezett szövegek is helyet kaphatnak, betagozódhatnak a kánonba, mert például ha valaki olyan típusú regényt ír, amely megfelel a már elfogadott szabályrendszernek, esélye van arra, hogy beemeljék a kanonikus művek közé. Gyuri szerint furcsa ellentmondás, hogy míg a zenében (ahonnan a terminus szerinte származik) a kánon többszólamúságot jelöl, addig az irodalomban (vagy a szent szövegek esetében) éppen az ellenkezőjét, az egyszólamúságot, az egyöntetűséget.¹⁹ Csakhogy a kánonba kerülésnek és a belőle való kihullásnak dinamikája folyamatos – teszi hozzá Gyuri –, a sokféleség és a versengés pedig (mivel kánonok és ellenkánonok küzdenek egymással) végső soron mégiscsak többszólamúságot eredményez. Nyilvánvaló, hogy bár a kánon szövegekre (is) vonatkozik, elsősorban a kontextusnak része, alakítója.

Kálmán C. másik tanulmánya a kánon működésére kérdez rá, közelebbről arra a fajta kritikára, amely döntő szerepet játszik a kánonalakításban.²⁰ Kiindulópontként Paul Lauter könyvét ismerteti és bírálja. Lauter az egyetemi tantervekben megjelenő kánonokat úgy veszi számba, mint politikai-hatalmi harc eszközeit, és az úgynevezett „kanonikus kritika” feladatának tekinti a kánonok megállapodott, tekintélyelvű és konzervatív rendjének felforgatását. Gyuri szerint már csak azért is vitatható álláspont ez, mert egy irodalomelmélet politikai vagy társadalmi hatása nem mérhető azon, hogy mit mond politikai vagy társadalmi kérdésekről. Lauter nem ad választ arra, hogy a hatalmi játékba jó ügyért beszálló kritikust miért nem korrumpálja a küzdelem (mint a konzervatív ellenfelét), és hogyan tud egyáltalán elszakadni attól a régmódi környezettől, amelyben nevelődött.

Nem világos a hatalom és az irodalmi kánonok közti összefüggés sem, hiszen sokszor gyökeres változások mennek végbe a kánonban, miközben a hatalmi viszo-

¹⁷ KÁLMÁN C. György, „Kánon és polifónia” [1993], in KÁLMÁN C. György, *Te rongyos (elm)élet!*, 99–112 (Budapest: Balassi Kiadó, 1998).

¹⁸ Uo., 102–103.

¹⁹ Közbe kell vetnem: a szó görög eredetű és „vesszőt”, „vonalzót”, „botot”, „mérővesszőt” jelent. Már az ókori klasszikus irodalomban használták „norma”, „szabály”, „példa”, „minta” jelentésben. A teológiában megkülönböztetett jelentősége volt: a kanonikus szövegeket tisztelték szentként.

²⁰ KÁLMÁN C. György, „Van-e »kanonikus« kritika?” [1995], in KÁLMÁN C., *Te rongyos (elm)élet!*, 114–132.

nyok változatlanok, mint ahogy fordítva is fennállhat a köztük levő aszinkronitás. Bíráló tárgya Lauter nézőpontjának professzionalizmus- és értelmiségellenes éle is.²¹

A beszédaktus-elmélet meghaladásának harmadik lehetőségeként az irodalom rendszerelvű megközelítései kínálóztak. A rendszerben való gondolkodás igen régi múltra tekint vissza, hiszen már az arisztotelészi poétika rendszerezési kísérlete sem csak a műfajelméletben számít korszakalkotó műnek, hanem a rendszertan terén is. Kálmán C. *Irodalom és rendszerek* című írása az irodalommal foglalkozó rendszerfogalmak közül a „sokrendszerűség” (vagy „többrendszerűség”) elméletét emeli középpontba. Mások, így az úgynevezett empirikus irodalomtudomány hívei számára is centrális helyet foglal el a rendszer fogalma, az irodalmat a társadalmi rendszer részrendszereként értelmezik, külön szereplőkkel, termékekkel és kommunikációs szabályokkal. A sokrendszerűség képviselői is elfogadják ezt, de szerintük nem annyira az irodalom saját rendszeréről kell beszélni, mint inkább számos rendszer érintkezéséről, összjátékáról és együttműködéséről. Az irodalomé önmagában is többrendszerű: nyelvek, konvenciók, sőt kultúrák együttélése.²²

Gyuri az 1993–94-es, több hónapos izraeli tanulmányútja során ismerkedett meg ezzel az irányzattal, pontosabban a Tel Aviv-i iskola programjával és eredményeivel. Itamar Even-Zohar a héber nyelvű és orosz nyelvű irodalmak viszonyát tanulmányozta ekképpen, Zohar Shavit a gyermekirodalmat, Gideon Toury pedig a fordításelméletet. Kálmán C. ebben az esetben sem annyira az elméleti, mint inkább a gyakorlati hasznukat látta meggyőzőnek. (Elméleti szempontból még azt is lehetségesnek tartotta, hogy a „rendszer” terminus felcserélhető a „hálózat” vagy a Bourdieu-féle „mező” fogalmával.) Kritizálta azt is, hogy „a rendszerelmélet többnyire elmulasztja annak egyértelműsítését, hogy azok a jellemző jegyek, amelyeket a rendszernek tulajdonít, azok voltaképpen *tulajdonított* jegyek, s nem magának a dolognak termékei.”²³

Egy 2013-ban megrendezett konferencián, amely az irodalomelmélet fordulópontjairól szólt, Gyuri ismét a rendszerelvű megközelítés jelentősége mellett foglalt állást,²⁴ jóllehet ekkor már a Tel Aviv-i iskola kifulladásáról beszélt. (Leginkább azt kifogásolta, hogy időközben Even-Zohar és társai érdeklődése eltolódott az irodalomtól a kultúra egésze felé.)²⁵ A rendszerelvű irányzatot még ekkor is kialakulófélben levőnek nevezte. Egy 2021-es interjújában pedig így fogalmazott:

²¹ Gyuri kedvelt témái közé tartozik a profizmus is, ezzel kapcsolatos első írásai: „Értelmezés és profizmus”, *Magyar Napló* 18, 3. sz. (1991): 15–18, illetve „Profizmus az irodalomtudományban”, *Helikon* 38 (1992): 163–170.

²² KÁLMÁN C. György, „Irodalom és rendszerek” [1995], in KÁLMÁN C., *Te rongyos (elm)élet!*, 184–200, 189.

²³ Uo., 192.

²⁴ KÁLMÁN C. György, „Az újrafelfedezés lehetőségei – rendszerek és irodalomelmélet”, in KÁLMÁN C. György, *„Dehogys terem citromfán”: Irodalomelméleti írások*, Opus, 198–209 (Budapest: Ballasi Kiadó, 2019).

²⁵ Uo., 207.

Úgy látszik, én állandóan a strukturalizmussal küzdök. Az a helyzet, hogy a strukturalizmus nagyon erős irányzat, és nagyon nehéz megszabadulni is tőle, meg szemben állni is vele [...]. A rendszerelmélet annyiban előnyös szerintem, hogy mindazt, ami engem foglalkoztatott, [...] a rend, a kánonok, a beszédaktusok esetében a megértés jelentősége vagy az értelmezés jelentősége, a profik, illetve a laikusok által betöltött különböző szerepek, mind összejehetnek ebben az elméletben. Merthogy itt szereplők vannak, akikről számot kell adni, hatalmi viszonyok vannak, amelyekről számot kell adni [...] és így tovább. Tehát nem csak az irodalmi szöveg az, amivel foglalkozni kell, hanem mindazzal, ami körbeveszi, és ez az elmélet erre alkalmas.²⁶

A kontextus mibenlétére vonatkozó javaslatokat oly mértékben rokon törekvéseknek tartotta, hogy az 1998-as tanulmánykötetében a róluk szóló – különböző időpontokban, eltérő céllal és módszerrel készült – írásait közös ciklusba rendezte *Közösségek, kánonok, rendszerek* címmel, összekötő szöveget írt hozzájuk és egy készülő nagyobb monográfia előtanulmányaként tüntette fel őket.²⁷

Sajnos a monográfia nem született meg – ez elsősorban Gyuri túlhajszolt életével magyarázható, aminek az is oka lehetett, hogy kíváncsisága és szeretetreméltósága mágnesként vonzotta a feladatokat és megbízásokat. Egyszerre volt kiváló tanár, lapszerkesztő, napi kritikus és elméleti szakember. Az egyetemeken és szerkesztőségekben, napilapokban és tudományos konferenciákon mindenütt szívesen látták, ő pedig ritkán tudott nemet mondani. Szerették pompás stílusát, páratlan humorát, nagyszerű meglátásait, megnyerő, nyitott személyiségét. Munkásságát számos díjjal jutalmazták.

Itt csupán felsorolom állandó elfoglaltságait. Amellett, hogy a 2019-es nyugdíjazásáig az Irodalomtudományi Intézet munkatársa volt, 1990-től másodállásban a Pécsi Tudományegyetem docense, 2000-től 2007-ig tanszékvezető egyetemi tanára. 1997-ben Orbán Jolán társaságában megalapította kedvenc tanítványaiból a Sensus kutatócsoportot. 1991 és 1994 között az MTA Poétikai Bizottságának, 1997-től egy cikluson át az Irodalomtudományi Szakbizottságának titkára. Néhány évig az intézetünknek is tudományos titkára volt. Nagyon szeretett tanítani, adminisztratív tennivalóiról már kevésbé állítható ez. 1990-től haláláig a *Literatura*, emellett 2003-tól a *BUKSZ* szerkesztőbizottságának tagja. 1992 és 1995 között a *Beszélő*, 1993-tól a *Café Babel* szerkesztője is. 1995–96-ban a *2000* olvasószervezője.

Érthető, hogy ennyi elfoglaltság mellett csupán rövidebb írásokra futotta erejéből és idejéből. Így is elképesztő a termékenysége, bibliográfiája csak az 1990 és 2006 közötti időszakban 71 tanulmányt és 262 recenziót tartalmaz. Napi kritikáinak se

²⁶ TARDOS Károly, „Kálmán C. György: Az elmélet egy ilyen köszörű lenne...”, interjú, *litera.hu*, 2021. január 23., <https://litera.hu/magazin/interju/kalman-c-gyorgy-az-elmélet-egy-ilyen-koszoru-lenne.html>.

²⁷ KÁLMÁN C., *Te rongyos (elm)élet!*, 97. A ciklust lásd 95–224.

szeri, se száma; gyakran vett részt az ÉS-kvartettben; szívesen támogatta cikkeivel a tematikus folyóiratszámokat; három *Helikon*-szám anyagát állította össze; az utolsó másfél évtizedben folyamatosan jelen volt a Facebookon is a maga összetéveszthetetlen, ironikus megjegyzéseivel. Érdeklődése hihetetlenül széles volt, egyaránt élvezettel írt Rejtő Jenőről és Rakovszky Zsuzsáról, Lukács Györgyről és Kosztolányi Dezsőről, Révai Józsefről és Eörsi Istvánról, Kulcsár Szabó Ernőről és Tverdota Györgyről, tankönyvekről és metakritikáról, netirodalomról és slam poetryről. Kritikusként is megértő volt, igyekezett kideríteni a művekben lakozó koncepciót és újszerűséget. Nagyon tudott örülni annak, ha valami figyelemre méltóra, izgalmasra sikerült bukkannia.

Az intézetben hamar felismertük tehetségét, bevontuk szinte valamennyi vállalkozásunkba. Példaképpen említtem meg, hogy részt vett az intézetben a Németh G. Béla vezetésével folyó művelődéstörténeti szemináriumon és a csoport által összeállított kötetben,²⁸ az Irodalomelméleti Osztály kézikönyvnek szánt munkájában,²⁹ az akkor még az osztályon dolgozó Odorics Ferenc által kezdeményezett szegedi DEKONFERENCIÁKON (1994–1995) és a Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésével készült új magyar irodalomtörténetben is.³⁰ Mivel az intézetben gondozott *Opus: Irodalomelméleti tanulmányok* című könyvsorozat félbeszakadt a szerkesztő, Bonyhai Gábor halálával, 2000-ben Gyuri és én újraindítottuk a sorozatot. Azt sem hallgathatom el, hogy volt egy kis kör, amely a hivatalos nemzeti kánon megdöntésére szövetkezett, és amelynek tagjai (Bonyhai Gábor, Bojtár Endre, Horváth Iván, Szegedy-Maszák Mihály, Zemplényi Ferenc és jómagam) szerényen „Okos Fiúk”-nak nevezték magukat. Gyuri is meghívót kapott ide (a közös cél igencsak kedvére volt), ő Nagy László költészetéről szedte le a keresztvizet. A *Mi a bajom Nagy Lászlóval?* című írása csaknem egy évtizednyi késéssel jelent meg.³¹

1998-tól 2008-ig négy kötete jelent meg, az első 1998-ban a *Te rongyos (elm)élet!*, ide főleg irodalomelméleti szövegeiből válogatott, az utolsó 2008-ban a különös alcímű *Szóvátétel – mélyenszántók, színvonalasak, rangosak*, amely a többé-kevésbé humoros recenzióit és publicisztikai írásait tartalmazza. Mindkét kötet cím játékosan ironikus; az első a *Csárdáskirálynő* egyik ismert dalának címét forgatja ki, ám a „rongyos” jelzőt Gyuri komolyan gondolta, igencsak találónak vélte az irodalomel-

²⁸ KÁLMÁN C. György, „Az Akadémia irodalmi pályázatairól (1857–1867)” [1984], in NÉMETH G. Béla, szerk., *Forradalom után – kiegészítés előtt*, 151–174 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1988).

²⁹ KÁLMÁN C., „A beszédaktus-elmélet és az irodalomelmélet”, lásd 7. jegyzet.

³⁰ KÁLMÁN C. György, „A túlélés poétikai problémái: 1945 Megjelenik Szép Ernő *Emberszag* című kötete”, in SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, szerk., *A magyar irodalom története: 1920-tól napjainkig*, 418–427 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007), továbbá Uő, „A részek győzelme a józan egész fölött: 1973 Megjelenik Tandori Dezső második kötete, az *Egy talált tárgy megtisztítása*”, in SZEGEDY-MASZÁK és VERES, *A magyar irodalom története*, 661–671.

³¹ KÁLMÁN C. György, „Mi a bajom Nagy Lászlóval”, 2000 szeptember (1989): 48–52. Később beválogatta egyik kötetébe is: KÁLMÁN C. György, *Mű- és valódi élvezetek*, 25–39 (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2002).

mélet aktuális állapotára. A kötet élén álló „Előfolt”-ban azt írja, hogy mindig is olyan könyvet szeretett volna közreadni, amely nem szorul előszóra, hogy ne kelljen magyarázkodnia, utólag toldozgatni meg foldozgatni, s lám, mégsem tudja megúszni. Talán azt (is) sugallja a könnyed hangvétellel, hogy nem kell túlságosan komolyan venni az irodalomelméletben önmagukat túl komolyan vevő szerzőket és irányzatokat.

A *Te rongyos (elm)élet!* című kötetben a beszédaktus-elméletről szóló néhány rövidebb írás és a már bemutatott *Közösségek, kánonok, rendszerek* ciklus mellett fordításelméleti és általánosabb irodalomtudományi kérdéseket felvető tanulmányok is találhatóak. A legkorábbi szöveg, a *Szemponatok az irodalomtörténet-írás tanulmányozásához* még iskolás módon, definíciók felsorolásával kezdődik ugyan, de nem kisebb feladatra vállalkozik, mint annak megválaszolására, hogy milyen konvenciókat érvényesít az olvasó, amikor azt állítja, hogy irodalmi művet értelmez, illetve amikor valóban irodalmi művet értelmez. Kálmán C. szerint ki lehet hámozni az irodalomtörténeti szövegekből ellentétpárok segítségével, hogy milyen hallgatólagos vagy kifejtett irodalomfogalommal operálnak és milyen kontextusban, pontosabban a kontextusok milyen hálójában tárgyalják a műveket. (A szöveggel homológ vagy nem homológ, olvasói vagy szerzői, szintagmatikus vagy paradigmatiszós kontextusok révén.) Végül példák segítségével mutatja be az ellentétpárok kombinációi alapján meghatározható változatokat.³²

A *Szimbolizáció és irodalomtudomány* című tanulmány (1993) különösen jól reprezentálja Gyuri egyik jellegzetes szövegépítésének módját és szerkezetét. A szimbólum fogalmának különféle jelentéseit vizsgálja, előbb röviden felidézve Goethe ismert meghatározását, majd viszonylag részletesen bemutatja – szédítő iramban – a szimbólum szerepét a modern jelelméletben Hjelmslevtől és Pierce-től Hazard Adamsen és Browne-on át Wendy B. Farisig és az elbeszélés aktusát szimbólumként értelmező Ross Chambersig. Kitér a vizsgálat lehetséges szintjeire is, rövid kommentárt fűzve hozzájuk. Konklúzió nincs, csak továbbgondolandó kérdések (a befejező fejezetben, ahol a lehetséges perspektíváról esik szó, mindenképpen indokoltan). A dolgozat nagyrészt ismertetés, de úgy, hogy a szerző párbeszédet folytat a felsorakoztatott értelmezőkkel, az olvasót voltaképpen ebbe a diskurzusba vonja bele.

A kötetben olyan írás is található, amelynek nincs köze az irodalomelmülethez. A *Megy a juhász számaron* című Petőfi-vers vicces „elemzése” eleve paródiának készült, a mindenben politikát vagy mitológiát kereső, valamint a freudista értelmezést figurázza ki.³³ De a *Te rongyos (elm)élet!* kötetben kivételes ez a hang, míg a *Szóvátétel* című gyűjtemény írásaiban Gyuri meglehetősen szabadjára engedte humorát. Akadnak a könyvben paródiára hajló recenziók is, mint a *Mindenki Ede*

³² KÁLMÁN C. György, „Szemponatok az irodalomtörténet-írás tanulmányozásához” [1984], KÁLMÁN C., *Te rongyos (elm)élet!*, 11–23.

³³ KÁLMÁN C. György, „Petőfi Sándor: *Megy a juhász a számaron...*” [1993], in KÁLMÁN C., *Te rongyos (elm)élet!*, 234–240.

bácsija (már a cím is önmagáért beszél, hiszen a kőkeményen militarista Teller Edéről van szó), ebben William J. Broad *Teller háborúja* című könyvét tűzi tollhegyre³⁴ vagy az *Érettségi dolgozat*, amely a hajdani *Tűz-tánc* antológiából (1958) vett idézetek és átiratok, illetve ezek kommentárja révén érzékelteti, hogy miért nem lehet rehabilitálni az antológia költőit.³⁵

A *Szóvátétel* írásainak többsége azonban nyilvánossá tett belső meditáció különféle aktuális kérdésekről, amelyek ritkán irodalmiak, viszont Gyuri a megközelítésükben sokszor az irodalomértelmezés fogásaival él. Az egyik különösen jól sikerült eszmefuttatása Csurka István (ki tudja hányadik) hírhedt rádiójegyzetére reflektál, pontosabban arra, hogy Csurka később azzal védekezett kritikusaival szemben, hogy a „nép-nemzeti gerinc” csupán egy metafora.³⁶ Gyuri – mint a legtöbb írásában – itt is sajátos kevert hangnemet használ, a tárgyyszerű érvelést ironiával elegyíti. A kötetet lezáró utolsó írása, *Az örök visszatérés*, játékos önarckép (a kertjét művelő tudós literátor eseménytelen életéről), ugyanakkor jelzi kényszerű rezignációját is, tehetetlenségét a mindennapok lehangoló, abszurd, „örökösnek” tetsző gondjaival szemben.³⁷

Valójában épp ennek ellenkezője jellemezte őt. Amikor egy csöppnyi esélyt látott rá, nyomban fölemelte szavát az anomáliák ellen. Így járt el akkor is, amikor a tudományos életünkben tapasztalható visszasságokat tette szóvá, több ízben bírálta az akadémiai vezetés fonák intézkedéseit. Például a 2002-es új ciklus elnökválasztása előtt arról cikkezett,³⁸ hogy az úgynevezett stratégiai kutatási programoknak hatalmas a propagandájuk, miközben igen kis hányadát teszik ki a kutatásfinanszírozásnak, és jól példázzák az Akadémián annyira jellegzetes pöffeszkedő, látszateredményeken rágódó, rangkórságos magatartásokat. Fölöttébb sajnálatosnak tartotta azt is, hogy az elnökjelölteket megválasztó grémiumnak eszébe sem jutott megkérdezni őket az olyan vitatható tevékenységeikről, mint a pozíciók és funkciók halmozása vagy a részvételük gyanús alapítványokban, nem is beszélve (az egyik esetben) egy rasszista hetilap támogatásáról. Nyilvánvaló, hogy Gyuri nem szerzett híveket a magas akadémiai körökben.

Itt csak utalhatok ez irányú tevékenységére, mert nem tartozik szorosan írásom tárgyához. Tulajdonképpen a *Szóvátétel* című kötet sem.

Zavarban vagyok a *Mű- és valódi élvezetek* című könyve (2002) esetében is, amely az irodalmi kritikáiból készült válogatás. Az ebben található szövegek nem nevezhetők tudományosnak, ugyanakkor igen igényes, szakszerű írások. A szerző hangja ezúttal komoly (bár egy kivétel itt is akad, a tévedésből ide is bekerült írás a *Tűz-tánc*

³⁴ KÁLMÁN C. György, „Mindenki Ede bácsija”, in KÁLMÁN C. György, *Szóvátétel: Mélyenszántóak, színvonalasak, rangosak*, 77–80 (Budapest: Noran Kiadó, 2008).

³⁵ KÁLMÁN C. György, „Érettségi dolgozat”, in KÁLMÁN C., *Szóvátétel*, 90–96.

³⁶ *Az Ezt majd egyszer rendesen meg kell írni* ciklusból: „Politiko-stiliztikai traktátus”, in KÁLMÁN C., *Szóvátétel*, 146–151.

³⁷ KÁLMÁN C. György, „Az örök visszatérés”, in KÁLMÁN C., *Szóvátétel*, 258–260.

³⁸ KÁLMÁN C. György, „MTA – választások előtt”, *Élet és Irodalom* 46, 18. sz. (2002): 9.

antológiáról). Még akkor is, amikor *A három testőr Afrikában* című Rejtő-remekről ír (1994), sikerül ellenállnia a péhovardi stílus csábításának, azaz akaratlan utánzásának, ami a Rejtő-irodalom jó részét jellemzi. Petri György *Örökhétfő* című verseskötetének méltatását azzal vezeti be, hogy a retorikamentesség hamis ábrándját igyekszik cáfolni,³⁹ Kertész Imre *Gályanaplójának* bizonytalan műfaja pedig arra készíti, hogy a műfaji határok átjárhatóságáról értekezzen.⁴⁰

Némiképp rendhagyónak tűnik a Konrád György *Kőóra* című regényéről írt kritikája. Nem kevesebbet állít Konrádról, mint hogy „utópista, idealista és konzervatív”, minthogy „szépnek és lakhatónak gondolja el a világot, minden nyavalyájával együtt kereknek.”⁴¹ Számos hibát talál ugyan a regényben, de bevallja, hogy őt levette a lábáról. Ha jól értem, az a leginkább vonzó számára, hogy a regény eljátszik a szereplők előtt megnyíló alternatívákkal (ahogy ez *A látogatóban* is történik) és hogy – ettől talán nem egészen függetlenül – a szöveg egymásba dobozott, többretegű fikcióként épül fel. Újabb írásában, amelyet a Konrád Györgyről szóló tudományos konferencián olvasott fel, a regényt (és az ő kritikáját is) elmarasztaló bírálatokkal szemben ismét a *Kőóra* sajátos, „beágyazott” fiktivitásfelfogására hivatkozott és arra, hogy nem konvencionálisan lezárt, befejezett, hanem „lehetséges életutak” regénye.⁴²

A kötet legtöbb kritikáját Esterházy Péter műveiről írta. Az *Egy nő* vagy az *Egy két haris* című Esterházy-szövegekről Gyuri a megjelenésükkel egy időben írt (1995-ben, illetve 1996-ban), a két korai kötetről viszont a *Fancsikó és Pinta* és a *Pápai vizeken ne kalózkodj!* második, közös kiadását követően, 1996-ban, az 1979-es *Termelési regény (kissregény)*ről és az 1983-as *Fuvarosokról* pedig csak 1998-ban. Az újabb műveket nem igazán kedvelte, a régebbieket azonban melegen méltatta, és a történelmi távlat csak fokozza megállapításai súlyát.

[N]em értem, hogy jelenhetett meg ez a könyv – írja a *Termelési-regényről* –, hiszen nem kevesebbet sugall, mint hogy tökéletes kontinuitás mutatkozik az ötvenes és a hetvenes évek között [...] én úgy gondolom, hogy a *Termelési-regény*-nyel kezdődött meg a magyar irodalom desztalinizációja. Vagy nem is elég azt mondani, hogy megkezdődött: ez maga az.⁴³

³⁹ KÁLMÁN C. György, „Petri, ’81, hétfő: Petri György: *Örökhétfő*” [1998], in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 57–62, 57.

⁴⁰ KÁLMÁN C. György, „Nec mergitur: Kertész Imre: *Gályanapló*,” [1992] in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 74–78, 74–76.

⁴¹ KÁLMÁN C. György, „Vastag regény, éles villanások: Konrád György: *Kőóra. Agenda II.*” [1995], in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 127–133, 129.

⁴² KÁLMÁN C. György, „Poétikai provokáció a *Kőórában*” [1995], in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 134–141, 138–140.

⁴³ KÁLMÁN C. György, „Örök karnevál: *Termelési-regény (kissregény)*,” in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 194–199, 196–197.

Igaz, hozzátesszi: bizonytalan abban, hogy a későbbi nemzedékek megértik-e a regény finom utalásait.

Talán e példákkal sikerül valamelyest érzékeltetnem Kálmán C. kritikusi habitusát és jelentőségét. Tömeges recenziójával felbecsülhetetlen szolgálatot tett a szűkebb és tágabb szakmának, hiszen visszhang nélkül nincs sem irodalmi, sem tudományos élet. A recenzió műfaja pedig régóta mostohagyermeknek számít, mert a rangos szerzők közül sokan gondolják azt, hogy nem éri meg a fáradságot. Más kérdés, hogy Szegedy-Maszák Mihály és jómagam nem néztük jó szemmel Gyuri kritikusi tűzi-játékát, mert óvni próbáltuk attól, hogy elaprózza magát, és nagyobb szabású munkára biztattuk. Úgy tűnt, hogy teljesül a kívánságunk, amikor rászánta magát, hogy nagydoktori címet szerezzen. 2007 szeptemberében nyújtotta be 254 lapos értekezését az *Avantgárd és kánon: A korai magyar avantgárd költészet kanonikus helyéről* címmel. Szövege részben átdolgozva nem sokkal később megjelent az *Opus* új sorozatában *Élharcok és arcélek: A korai magyar avantgárd költészet és a kánon* címmel. Legfőbb érdemének tartottam (és tartom), hogy szakít azzal a hagyománnyal, amely a magyar avantgárd történetét lényegében egyszemélyes történetként kezeli, ahová a főszereplő Kassák Lajos mellé még epizodisták sem igen férnek be.

Kálmán C. könyvének első, irodalomtörténeti fele viszonylag részletesen tárgyalja Kassák húgának, Ujvári Erzsinek bábjátékait és kispikai jellegű verseit, valamint György Mátyás költészetét és kritikai munkásságát. Mindkettőjükéről írt már korábban, volt mire támaszkodnia. A könyv második, inkább irodalomelméletinek mondható részében is felhasznált korábbi tanulmányokat, például *Az irodalom mellékszereplőiről* (2003) és a *Kánon és eredet* (2004) címűeket.⁴⁴ Ám teljesen új fejezetek azok, amelyekben tisztázn próbálja az avantgárd és az irodalomtörténet-írás viszonyát, a kortársi kánon alakításában játszott szerepét (beleértve az irodalmi fordulatot sikeresebben megvalósító *Nyugat*-mozgalommal való kölcsönösen elutasító attitűdjüket), valamint azt a különös helyzetet, hogy a hagyományrombolás nevében fellépő irányzat miképp teremt magának hagyományt. Kálmán C. itt is bőséges irodalomjegyzékekkel dolgozik, és kifejezetten szórakoztató, ahogy előadja az avantgárdal foglalkozó irodalomtörténetek irodalomtörténetét.

De ahogy akkor is, most is azt gondolom, hogy avantgárdkönyve nem tartozik a legsikerültebb munkái közé. Kivált az irodalomtörténeti részt érheti jogos kritika. Jóllehet György Mátyás esetében jelentős verseket és figyelemre méltó bírálatokat tud felmutatni és elemezni, kénytelen elismerni, hogy mindkét költő kihullott az emlékezetből, méghozzá indokoltan.⁴⁵ De ha így van, akkor nem volt helyes beérnie velük, bővíteni kellett volna a repertoárt, más költőket is bevonni Kassák köréből.

⁴⁴ KÁLMÁN C. György, *Élharcok és arcélek: A korai magyar avantgárd költészet és a kánon*, Opus, 186–207, illetve 210–215 (Budapest: Balassi Kiadó, 2008). Mindkettőt beválogatta a „*Dehogyan terem citromfán*” című kötetébe is (lásd 24. jegyzet, 13–18, illetve 27–38). Az *Élharcok és arcélek* 2008 áprilisában jelent meg, csaknem egy időben a *Szóvátétellel*, amely 2008 júniusában.

⁴⁵ KÁLMÁN C. *Élharcok és arcélek*, 48–50.

A Doktori Tanács 2009. november 20-i ülése után arról értesítették őt, hogy a doktori cím elnyerésére benyújtott pályázatát nem bocsátották további eljárásra, mert azt az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya csupán 39,6%-kal támogatta. Minthogy nem fűztek hozzá indoklást, csak találgatni lehet, hogy miért így alakult a szavazás eredménye. Nem lehet kizárni, hogy az Akadémiát támadó cikkei is közrejátszottak az elutasításban.

Bár Gyuri igyekezett nem mutatni, de a fiaskó érezhetően megrázta őt. Ám csakhamar sikerült túltennie rajta magát, és tette a dolgát, mint azelőtt. Szorgalmának hála, 2017 novemberére már két kötetre való írása gyűlt össze, ezekhez keresett kiadót. Az egyikbe újabb recenzióiból válogatott (a *Mű- és valódi élvezetek* folytatása lett volna), ideiglenes címként azt adta neki, hogy *E.sz.sz.í. (Elbeszélő szövegekről szóló írások)*, később pedig hogy *Elbeszélő szövegek egymás mellett*. A másik kötetébe irodalomelméleti tanulmányait gyűjtötte egybe, ez jelent meg „*Dehogysis terem citromfán*”: *Irodalomelméleti írások* címmel 2019-ben. Könyvét időközben elhunyt fée lesége emlékének ajánlotta.

Bevezetőjének már az első mondata útba igazít szándékáról:

Mint a cím is sugallja, ez a kötet az 1998-as *Té rongyos (elm)élet* című gyűjtemény folytatása – csak míg ott az irodalomelmélet szakadozottságát hangsúlyoztam, itt inkább azt, hogy az irodalomelmélet nem szükségképpen élvezhetetlen, savanyú, nehezen fogyasztható.⁴⁶

S valóban, a könyv túlnyomó része bámulatra méltó könnyedséggel szól olyan bonyolult kérdésekről is, mint a műfajok csoportosítása körüli káosz, vagy az idegen kultúra értésében megkerülhetetlen korlátok vagy a profi és laikus befogadók közti határ viszonylagossága. Azt hiszem, Hankiss Elemér óta Gyurinak sikerült a legtöbb nem szakmabeli olvasót megnyernie szűkebb tudományterületünknek. Nemcsak szellemes, oldott stílusán múltott ez, hanem azon is, hogy az irodalomelmélet szabályokat, előírásokat erőltető, némelykor leplezetlen hatalmi aspirációkat is tápláló vonulatával szemben nem habozott jelezni kétségeit, bizonytalanságát, fenntartásait. Azt is figyelembe kell venni, hogy ekkorra már megváltozott az irodalomelmélet pozíciója mindenütt – nyugaton is, nálunk is megszűnőben volt a korábban belévetett vakbizalom.

Szóvá tettem a kötet kéziratáról írt lektori véleményemben, hogy miközben nagyon szeret kérdéseket feltenni, csak módjával válaszolja meg azokat. Javasoltam, hogy ahol csak lehet, csökkentse a kérdések számát és iktasson be több választ, az előszóban pedig indokolja meg, hogy miért a kérdések vannak túlsúlyban. Gyuri valamenynyire eleget is tett kérésemnek, a bevezetőben ekképp próbálta kivágni magát:

⁴⁶ KÁLMÁN C. György, „Bevezető”, in KÁLMÁN C., „*Dehogysis terem citromfán*”, 9.

Amin nem – vagy alig – tudtam változtatni, az a *kérdések* mértéktelenül túltengő száma; ezek sokszor „költői” (gyakran a választ is sugalló) kérdések, de sokszor valódi dilemmákat fogalmaznak meg; sokszor valóban nem tudom a választ, az olvasót kérem fel, hogy segítsen, vagy tegyen fel ezek helyett jobb kérdéseket.⁴⁷

Szerintem a „*Dehogysis terem citromfán*” csak a műfaját tekintve folytatása a *Te rongyos (elm)élet!* kötetnek. Igaz, olyan témájú írások is előfordulnak benne, amilyenek már a másikon is szerepeltek – a kánonnal, a rendszerelvű megközelítéssel vagy a profi és laikus olvasókkal foglalkoznak (bár az utóbbi szövege már nem a hivatásos, hanem a laikus olvasó nézőpontja iránt mutat – talán túlságosan is nagy – megértést). De a kötet nagyobbik része olyan új területekre kalandozik és kalauzol, mint a netirodalom különleges kommunikációs helyzete (*Az élő netirodalom néhány változata* [2010]) vagy a slam poetry – abban a vonatkozásban, hogy a közönséggel való találkozás egyik új formája (*Történjen valami – a slamról [is]*, korábbi címe: *Történjen valami: A slam poetry mint melléktermék*, [2014]).

Számomra azok a tanulmányai tűntek szakmailag leginkább érdekesnek, amelyek *A szöveg körül, a szövegen belül* című ciklusban kaptak helyet. Valamennyi fontos poétikai fogalmakat vezet be és ezek szerepkörét hasonlítja össze egymással.

Például a *Jegyzet a jegyzetről* című, fölöttébb tömör írás a textus és a paratextus, más szóval a főszöveg és a (láb)jegyzet kapcsolatának típusait tekinti át: egyfelől a tudományban kialakult szokásrendet (miszerint a lábjegyzet alárendelt szerepet tölt be: igazolásokat, bizonyítékokat, olykor magyarázatokat csatol a főszöveghez), másfelől a szépirodalmi munkákban előforduló változatokat (amikor a jegyzet tudományos-tudálékos is lehet vagy pedig teljesen fiktív). Gyuri az utóbbira egy romantikus szerző, Jean Paul egyik különös művét hozza fel példaként, amely többszörösen felforgatta az elbeszélés konvencióit. Már azzal is, hogy fiktív történetet látott el lábjegyzetekkel, ráadásul ezeket rendszertelenül, összevissza kapcsolta a főszöveghez, és legalább annyira irodalminak és fontosnak szánta őket, mint a főszöveget.⁴⁸ Szinte magától értetődik, hogy a cikk végül Esterházy Péter *Termelési-regényénél* köt ki, melyben a (vég)jegyzetek a könyv nagyobbik részét teszik ki.

A *Példázat, mise en abyme, metafora* című szöveg (2000) a történetek belső tükrét ellátó alakzatok (amilyen a *Hamlet*ben a „színház a színházban”) hasonlóságát és különbözőségét igyekszik tisztázni. Egy másik írás („*Evvel a dalban*” – *Metalepszis a költészetben* [2007]) a metalepszis jelenségét járja körül (amikor a szerző beleszól vagy belenyúl az általa elmesélt történetbe), és főként azt vizsgálja, hogy e retorikai fogás miben különbözik az elbeszélő és a lírai művekben. A *Paratextusok és ideológia* című hosszabb tanulmány már a paratextusok nagyobb körével vet számot (így a

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ KÁLMÁN C. György, „Jegyzet a jegyzetről” [2013], in KÁLMÁN C. „*Dehogysis terem citromfán*”, 113–118, 116.

könyvek címével, ajánlásával, előszavával, jegyzeteivel, borítójával, fülszövegével stb.). Összehasonlítja a jogi és irodalmi paratextusokat, és arra a következtetésre jut, hogy az utóbbiak esetében is fennállhat az autoritás (a hatalom) szolgálata. „[A] szent szövegek magyarázata és a hermeneutika – állapítja meg – alapvetően olyan paratextusokból alakul ki, amelyek autoritatív módon hatalmuk alatt tartják az értelmezést.”⁴⁹ A műhöz hozzáadott információk, méltatások, fényképek is valamiféle ideológiát sugallhatnak a szerzőségről, a műről, az élet és a művészet viszonyáról.

A Szegedy-Maszák Mihály emlékének szentelt konferencián tartott *Eleje, vége* című előadása (2019) figyelemre méltó eszmefuttatás arról, hogy milyen határokkal számolunk (számolhatunk) egy-egy könyv elolvasásakor, más szóval hol vannak a (hosszabb) műveknek és hol a könyveknek határai. (Az ideális eset Gyuri szerint az lenne, ha egyetlen művet tartalmazna a kötet, vagyis a kettő határa egybeesne. Az ilyen megfelelés azonban történetileg viszonylag új jelenség.) Az internetes olvasásban már végképp eltűnni látszanak a határok.

A kötet talán legjelentősebb tanulmánya az *Irodalomelmélet, értelmezés, irodalomtörténet-írás* című, amely megelőlegezi Kálmán C. alább még részletesen tárgyalt nagydoktori dolgozatának kiinduló téziseit. Itt csak néhány fontosabb megállapítására térhetek ki.

Szerinte nem kézenfekvő sem az „értelmezés”, sem az „elmélet” szavak jelentése. Az értelmező szöveg úgy vonatkozik egy másik (irodalmi) szövegre, hogy bizonyos intézményesült (pl. az oktatásban megjelenő) konvencióknak tesz eleget. A szigorú értelemben vett *tudományos* kutatás szabályainak és kritériumainak nem felel meg sem az irodalomtudomány, sem az irodalomelmélet. Bár létezett olyan irodalomelmélet (így a pozitívizmus vagy a strukturalizmus), amely közel került a tudományos elméletek eszméjéhez, pontosabban: sikeresen imitálta azok struktúráját. Más kérdés, hogy az elméletnek mégis nagyobb a presztízse, mint az értelmező gyakorlatnak. Azt reméljük tőle, hogy vizsgálódásunk számára keretet fog nyújtani, előírja okfejtésünk logikáját, azokat a módszereket, amelyekhez legitim módon fordulhatunk. Az irodalomértelmezésnek lehetnek, de nem feltétlenül vannak elméleti implikációi, az elméletek viszont nem nélkülözhetik az értelmezést.

Az irodalomelmélet többé-kevésbé a profik dolga és korlátozott körben terjed. Bár az irodalmi szövegről alkotott fogalom az elmélet alakulását tükrözve jelentősen módosult napjainkra az oktatásban, ez nem jelenti azt, hogy az elméletnek közvetlen hatása lenne a változásra.⁵⁰

⁴⁹ KÁLMÁN C. György, „Paratextusok és ideológia” [2009], in KÁLMÁN C. „*Dehogyan terem citromfán*”, 128–149, 141.

⁵⁰ Ezen a ponton ellent kell mondanom. Gimnáziumi reformtankönyvek szerzőjeként társaimmal együtt számos irodalomelméleti fogalmat és megfontolást tudtunk beépíteni a tananyagba. Az általam írt, kifejezetten elméleti jellegű *Bevezetés az irodalmi művek olvasásába* című tankönyvnek (Kronika Nova Kiadó, 2001) történetesen éppen Gyuri volt az egyik lektora. Más kérdés, hogy mekkora hatása volt az akciónknak.

Ugyanakkor bírálja az ellenvéleményeket is. Az elméletet fölösleges fényűzésnek tekintő impresszionista felfogást, amely a zseniális költő egyetlen méltó társának a kongeniális kritikust tartja (az értelmezést pedig alávetné a műnek, amelyben fel kellene annak oldódnia), mint ahogy az empirikus irodalomtudomány álláspontját is, amely szerint radikális különbség van a tudományos rendszer részének tekintett elmélet és az olvasás élvezetére korlátozódó értelmezés között. Míg az első esetben a kritikai tevékenység emancipációja forog kockán (az irodalomtudóst eleve kizárja a folyamatból), addig a másodikban az értelmezés kirekesztődik a logikus érvelés, a tudományos diskurzus területéről. Márpedig az irodalmi művek és az értelmezések is befolyásolhatják az irodalomelmélet művelését, és fordítva, az elméletek (elsősorban az oktatáson és a kánonalkotáson keresztül) visszakapcsolódhatnak az irodalmi életbe (igaz, nem függetlenül ideológiai és politikai megfontolásoktól).

De már csak azért sem lehet közöttük szoros megfelelés, mert más az érdeklődésük, más a tárgyuk. Az elmélettől elvárható, hogy általánosított megállapítások sorozatából álljon, míg az irodalomértelmezés csak alkalmilag tartalmaz általánosításokat, és egy bizonyos műről szól vagy művek egy bizonyos csoportjáról. Tehát az elméletek nem feltétlenül segítik az értelmezéseket, de ez nem jelenti azt, hogy lemondhatnánk róluk. „Az irodalom elméletében az testesül meg, hogy hogyan értjük az irodalom jelenségét, az irodalmi folyamatokat és az irodalmi mezőt. S mivel életünk részei [...] számadás arról is, hogy hogyan látjuk a világot.”⁵¹ A tanulmány címében szereplő irodalomtörténet-írásról ugyan nem esik szó, de értelemszerűen az értelmezéshez kell sorolni és ennek megfelelően kell felfogni az elmülethez való viszonyát. Kálmán C. kontextuális álláspontját nyíltan itt csak egy lábjegyzet jelzi: „Olyan, hogy *elmélet* – nincs. [Valójában e]lméletként olvasunk bizonyos szövegeket, ekként értelmezzük őket, ekként hagyományozzuk őket.”⁵²

Nemcsak azért ismertetem viszonylag részletesen e tanulmányt, mert alapvető kérdéseket feszeget, hanem azért is, mert (mint arra már utaltam) eszmefuttatásai szerepet kaptak a – kitartó baráti sürgetéssel kikényszerített – újabb doktori értekezésben, melyet Gyuri 2020 májusában nyújtott be *Sokféleség és gyakorlat: Az irodalomelmélet és az irodalomtudomány néhány területének kapcsolata* címmel. A disszertációt csak a beadása után olvashattam el. Az online módon lebonyolított védésre 2021. szeptember 17-én került sor. Az opponensek és egyéb résztvevők számos észrevételt és ellenvetést tettek, amelyek jogosságát Gyuri elismerte. Nagy kár, hogy ezeket már nem tudta beépíteni dolgozatába.

Itt csak kivonatolhatom az értekezés fontosabb megállapításait (kéziratról lévén szó a disszertáció lapszámaira fogok hivatkozni). A *Sokféleség és gyakorlat* címadása azzal függ össze, hogy az elmúlt fél évszázadban a pluralizmus és a pragmatikai szemlélet vált uralkodóvá az irodalomtudományban, annak felismerése, hogy ha-

⁵¹ KÁLMÁN C. György, „Irodalomelmélet, értelmezés, irodalomtörténet-írás” [2005], KÁLMÁN C. „*Dehogya terem citromfán*”, 39–51, 49–50.

⁵² Uo., 50.

sonló kérdésekre sok válasz adható (és a kérdéseket újra meg újra fel lehet tenni, a válaszok sohasem véglegesek), ezek érvényességét pedig csak a praxishoz képest lehet megítélni. A művészet (és benne az irodalom) nem létezhet megértés és értelmezés, valamint közvetítés nélkül, az utóbbinak a modern korban bonyolult és erősen intézményesített hálózata alakult ki, amely nélkül nincs kultúra. A disszertáció három nagy területet vizsgál, mindegyik az irodalomtudomány „gyakorlati” oldalához tartozik: az értelmezés, az irodalomtörténet és a kánon területét.

Előljáróban utalnom kell arra (amit Gyuri is megtett), hogy dolgozata felidézzi-megismétli számos irodalomelméleti szövegét. Még a magyar avantgárd kezdeteivel kapcsolatos megállapításai is helyet kapnak benne: a kánonokról szóló rész „próbájaként”, műfaját tekintve esettanulmányként. Úgy is fogalmazhatunk a disszertáció egészéről, hogy mintegy foglalata, összegezése Kálmán C. irodalomelméleti munkásságának.

Azzal a kérdéssel indít (amivel a már ismertetett 2005-ös tanulmánya is), hogy segíti-e az elmélet az értelmezést – és csaknem teljes egészében megismétli a tanulmány felvetéseit és válaszait. De egy ponton továbblép, kiegészíti: amikor arra válaszol, hogy miért nem mondhatunk le az elméleti megfontolásokról, az irodalom természetének és történetének vizsgálatáról. „Nem azért – jelenti ki –, mert ezek a vizsgálódások olyan sokat segítenének a napi gyakorlatban, hanem mert hozzátartoznak a kultúránkhoz.” (28.) Az irodalomelmélet kulturális szerepe, jelentősége – igen helyesen – nagy hangsúlyt kap a dolgozatban.

Meg kell jegyezni, hogy jóval szigorúbbak a követelmények egy könyv terjedelmű értekezés, mint egy tanulmány esetében (már csak azért is, mert sokkal nagyobb tér nyílik az érvelésre). Az opponensek szövé is tették, hogy az elméleti irányzatok fölötti seregszemle hiányos, például nem veszi eléggé figyelembe az új kritika vagy a hermeneutika elméleti hozadékát. Hasonlóképp kifogásolták, hogy elmarad annak tisztázása, az irodalomelméletet mekkora távolság választja el az irodalomértés alapjától, az olvasástól, és mi(k) közvetít(enek) a kettő között.

Az értelmezések sokféleségét, szóródását evidenciának tekintjük. Az is kétségtelen, hogy bizonyos emberek hasonlóan értelmezik az (irodalmi) szövegeket, mások meg másképpen. Az értekezés ezen a ponton bevezeti az „értelmezői közösségek” fogalmát. Bár ismerteti a különféle ellenvetéseket, mégis arra a következtetésre jut (a maga kontextualista beállítottságának megfelelően), hogy az értelmezői közösségek feltételezése mindenképpen előnyös, mivel számos problémára deríthet fényt – például azzal, hogy nem arra kérdezzünk, miért nagy Shakespeare, hanem arra, hogy mik a feltételei annak, hogy nagyunk tartjuk. Az irodalom „közérthetőségéről” Közép-Európában lefolytatott viták abszurditása is könnyen leleplezhető, ha rámutatunk, hogy ez az elképzelés egyetlen és teljességgel homogén olvasóközönség létezését feltételezi. (40–41.) Kálmán C. itt is fölveti az értelmezői közösségek határainak tisztázatlanságát és e kérdés lezárhatatlanságát, arra hivatkozva, hogy a határok kijelölése maga is az értelmezői közösségek értelmezésén múlik. (62.) Az értelmezések sokfélesége valójában az értelmezői közösségek sokféleségét jelenti, a kettő nem is választható el egymástól.

Külön fejezet szól az elméletalkotói közösségekről (ennek problémájáról is volt már szó). Nagy nyomatékkal merül fel az irodalomelméleti diskurzus meghatározhatóságának bizonytalansága. Kálmán C. arra hivatkozik, hogy a terminológia sohasem semleges és egyértelmű, vagyis nem (tisztán) tudományos, hanem történetileg terhelt jelentéseket, többértelmű szavakat használ. Az irodalomelméleti diskurzus nyelvhez kötöttsége és kultúrába ágyazottsága szükségképpen jár együtt folyamatos határátlépéssel az irodalmi és irodalomelméleti szféra között, és az intertextualitása (ahogy az etimologizálás és a szójáték is) viszonylagosságot eredményez. (76.)

Az elméletek sokfélesége és a közöttük levő versengés folyamatos támadásoknak teszi ki őket, de épp az állandósult vitahelyzet alakítja az irodalomelmélet történetét olyanná (szemben a természettudomány történetével), hogy a múlt nem zárható le benne, újra meg újra felelevenítik (megerősítik vagy éppen megtagadják) a korábbi felismeréseket. A történelem szakaszolása és a közöttük feltételezett fordulópontok kijelölése valójában technikai jellegű, az áttekinthetőséget szolgálja. Ezekkel a konstrukciókkal nemcsak a tudomány történetét írjuk (vagy írjuk át), hanem a tudomány jelenét is (újra)értelmezzük. (87.)

Kálmán C. a disszertációban is a rendszerelvű irodalomtudomány mellett tör lándsát, nagyobb potenciált lát benne, mint a mű szerkezetének vagy a befogadás sajátosságainak és történetének tanulmányozásában. (95.) Bár nem definiálja, hogy mit ért rendszerelvű irodalomtudományon, felhívja a figyelmet az ide sorolható irányzatok különféle pozícióira a strukturalizmushoz képest. Egyeseket a strukturalizmus alá sorolnak, holott nem tartoznak oda (inkább csak abból nőttek ki), mások a strukturalizmustól érintetlenül váltak rendszerelvűvé, ismét mások a strukturalistákkal ellentétes elveket vallanak ugyan, de nem rendszerelvűek.

Az irodalomtörténet-írás is sokféle lehet. Egymásnak ellentmondó, más-más alapokra építkező, különböző következtetésekre jutó és módszerükben eltérő változatai vannak. Koronként is különböznek, de egyazon korban is jócskán eltérhetnek egymástól. Hogy közülük melyiket választjuk, abban éppúgy döntésre kényszerülünk, mint az értelmezések esetében.

Az értekezés viszonylag részletesen foglalkozik az irodalomtörténet szereplőinek és mellékszereplőinek megválasztásával és elhelyezésével. Kitér az irodalomtörténet és a történelem viszonyának metaforikus jellegére, illetve arra, hogy mivel jár az irodalmi történet egyes vonásainak átvitele az irodalomtörténetre. Itt is belebocsátok annak a problémának taglalásába, hogy az irodalmi (poétikai) forradalmak nemigen szoktak egybeesni a társadalmi forradalmakkal. (102–108.)

Az irodalomtörténetet Kálmán C. is olyan elbeszélésnek fogja fel, amely a szokványos történetmondás mintáját követi, de felhívja rá a figyelmet, hogy ennek ideológiai implikációi és egyéb súlyos következményei lehetnek. Kezdve azon, hogy magától értetődőnek mutatja, amit elmond, azaz előre értelmezi helyettünk a történeteket. (113.) A disszertáció külön fejezetet szentel az itt korábban már tárgyalt *Eleje, vége* című írásban fölvetett dilemmának.

A hagyományos irodalomtörténet igyekszik a történeti folyamatot lineárisnak és folytonosnak ábrázolni. Az értekezés bemutatja, hogy az elmúlt évtizedekben már olyan új változatok is születtek, amelyek szakítanak ezekkel a konvenciókkal. A poétikai és szövegszerző összefüggéseket hangsúlyozzák, függetlenül bármiféle történeti folytonosságtól, következésképp a megszakítottságot emelik ki. Nem csupán módszertani fordulatot hajtanak végre, hanem magának az irodalomtörténet-írásnak megszokott kánonját támadják meg. Ez megváltoztatja a kánon terminus jelentését is: már nem (csupán) művek és szerzők listája, hanem értelmezési utasítások halmaza (is), „a kanonikusság a szövegköziség egy speciális együttállása”. (133.)

A „kánon” szó egyes számú használata az irodalom története során csak esetlegesen, rövidebb időszakokra nézve lehet indokolt. Az esetek nagy részében többes számban, tehát kánonokról kell beszélni. Más kérdés, hogy értékválasztásaink függvényében egyetlen kánont választunk. Az igazán érdekes kérdés éppen az, hogy a választásunkat mi irányítja. Az értekezés is kifejti (megismétli) Kálmán C. felfogását a kánon *langue* jellegéről, a „kanonikus kritikával” kapcsolatos elképzelés problematikusságáról, valamint a kánon és az eredet viszonyáról. Példákon keresztül mutatja be a kánonok működését-működtetését. Külön szól a korszakolás és a kanonizálás összefüggéseiről, a periodizáció lehetséges típusairól. A korai magyar avantgárd dal kapcsolatos csatározások jól példázzák a kánonba kerülés nehézségeit.

Áttekintésem végére érve szükségesnek látom, hogy néhány megjegyzést fűzzek az értekezésről elmondottakhoz. Úgy vélem, hogy Gyuri látszólagos tétovasága az alternatívák mérlegelésében és irtózása az apodiktikus válaszoktól nem jelent sem döntésképtelenséget, sem a megoldási lehetőségek valamifajta nivellálását vagy relativizálását. Legfőbb problémaként ismerte fel – joggal – az elmélet általánosító karaktere és az irodalom (valamint az értelmező gyakorlat) változatossága közti ellentétet. Amellett érvelt, hogy mivel nem lehetséges egyetemes érvényű elmélet, bele kell törődni korlátaink tudomásul vételébe. De az sem kevés, hogy fennállhatnak igazolható párhuzamok: egyes elméletek kapcsolódhatnak művek (és értelmezések) bizonyos csoportjához, mint ahogy az utóbbiak is generálhatnak egyfajta elméletet. Az ördög itt is a részletekben lakik. Disszertációjának alighanem az a fő erőssége, hogy számos példát hoz fel a különféle (gyakorlati) lehetőségekre. Az én rövide fogott áttekintésem éppen azt nem adhatja vissza kellőképpen, hogy miképp jut el a közhelygyanús állításoktól a változatok árnyalt elemzéséig.

Amikor a védésre sor került, Gyuri már nagybeteg volt. Lehetett tudni, hogy nincs jól, de azt nem, hogy akkora a baj. Megrendítő csapások érték, előbb az agyvérzése, majd felesége halála, 2021 nyarán pedig kiderült szeretett öccse, a nyelvész Kálmán László végzetes betegsége. Október 17-én, egy héttel öccse halála után került kórházba infarktussal. „Állítólag disszimulálok” – üzent Facebookon a betegágyáról, egy percig sem tagadva meg önmagát, öniróniáját és a baj elbogatellizálását. Barátai pedig hasonlóképpen tréfás hangnemben, évődve válaszoltak. Még aznap éjjel meghalt a műtőasztalon. Post mortem megkapta a nagydoktori címet.